

MATERIÁL Y

ROZBOR TOPOGRAFIE V SPISE *ALCHIDEMIA MAGISTRI FRIDERICI AE DE FERREA PORTA* Z ROKU 1573

MILOŠ JESENSKÝ – PAVEL HRONČEK

JESENSKÝ, Miloš – HRONČEK, Pavel. An analysis of the topography in the text *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta* from 1573. *Historický časopis*, 2020, 68, 1, pp. 125-135, Bratislava.

The study analyses the historical topography given in the text *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta* by Joannes Sobieslavensis from 1573. This unique 123 page historical document is kept in the State Scientific Library in Prešov in the collection coming from the historic Szirmay Library of the Evangelical College. The first part of the manuscript gives alchemistic recipes of the period, but the second provides a detailed description of localities, where it is possible to obtain particular natural raw materials for alchemistic experiments, and their accessibility. The text presents in detail the historic place names in connection with the wider geographical context of the region of the Vysoké Tatry, Belianske Tatry, Liptov, Pieniny, Spiš mountains, Nízke Tatry and Malá Fatra, as well as part of the territory of Poland around Babá and Barná Góra. From the point of view of historical value, it is one of the oldest surviving texts giving exact geographical descriptions of mountain ranges, area names, water courses, lakes and settlements in the territory of Slovakia. The uniqueness of the document lies in the fact that the individual place names are almost all given in their “Slovak” linguistic form.

Key words: Toponyms. Geonyms. Historical geography. Alchemy. Manuscript. 16th century.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.1.6>

Úvod

V Szirmayovej knižnici evanjelického kolégia v Prešove (dnes vo fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove) sa pod inventárnym číslom K.V. 40 nachádza vzácný rukopis *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta* z roku 1573, v ktorom sú dodatočné záznamy z rozličných rokov. Podľa titulného listu je autorom alchymista Joannes Sobieslavensis (*Anno Domini 1573 Joannes Sobieslavensis scripsit*), o ktorom sa doteraz nepodarilo zistiť bližšie biografické údaje.¹

1 Sobieslavský, Sobieslaviensis, neznámeho pôvodu pochádzal buď z českej Soběslavi, čomu by zodpovedala najčastejšie používaná forma Sobieslavský, alebo zo slovenskej osady Se-

Rukopis nie je pôvodnou prácou, ale prepisom existujúcich alchymistických receptúr, kutacích záznamov, ale i topografie severného Slovenska v 16. storočí. V spise na strane 70 sa spomína aj staršie dielo slovenského alchymistu Mikuláša Kremnického z roku 1545.² Do mäkkej kože viazaný manuskript formátu 10 x 16 cm obsahuje celkom 128 nečíslovaných strán, z ktorých okrem titulného listu je popísaných 123. Rukopis poukazuje na písmo jednej ruky, je výrazné, pravidelné, i keď nerovnakej veľkosti: niektoré strany sú popísané tmavším atramentom, čo znamená, že jeho autor nepracoval sústavne.

Dielo je na titulnom liste datované rokom 1573, keď ho autor začal písať. Záznamy nejdú chronologicky za sebou, ale uvádzajú roky v rozpätí od 1523 do 1578. Roku 1718 sa rukopis dostal do majetku Jána Szilvaya, zberateľa alchymistických diel, o ktorom nie je bližšie nič známe (*Pervenit ad manus Joh. Szilvay Anno 1718*).

Podstatná časť spisu je venovaná súdobým alchymistickým receptúram, ktoré nie sú predmetom analýz predkladanej práce a boli už analyzované.³ Text celej práce je bohato popretkávaný montanistickými, hutníckymi a chemickými (resp. alchymistickými) pojmami a vtedajšou odbornou nomenklatúrou, ktoré však nie sú predmetom odborného hodnotenia tejto štúdie.

Z hľadiska historicko-geografického poznania je mimoriadne dôležitý rozbor historickej, väčšinou slovensky znejúcej topografie časti Horného Uhorska (v súčasnosti severné Slovensko) a príľahlej južnej časti Haliče (v súčasnosti južné Poľsko) na prelome stredoveku a novoveku. Cieľom príspevku je preto analyzovať obsahovú zložku rukopisného diela a podať systémový výklad z hľadiska topografie a toponymie (miestopisu) používaného v danom období a regióne. Rovnako dôležité je z diela excerpovať relevantné informácie pre výskum geografických názvov (geoným) vysokých pohorí a príľahlých kotlinových oblastí severného Slovenska na prelome stredoveku a novoveku v príbuzných historických, geografických či montanistických odboroch. Budeme sa zameriavať predovšetkým na historicko-geografickú identifikáciu a lokalizáciu geoným v teréne s dôrazom na dobové oronymá, hydronymá a ojkonymá.⁴

---

beslavce (dnes súčasť Blatnice). Sobieslavský by mohla byť počesťená forma mena podľa turčianskej osady jeho pôvodu, čomu by nasvedčovala aj skutočnosť, že sa zapísal chybné aj s ďalším „o“ ako Soboslavský.

- 2 LAZAR, Ervín. Alchidemia 1573. Slovenská alchymistická pamiatka. In *Z dejín vied techniky na Slovensku V*. Bratislava 1969, s. 475-513.
- 3 JESENSKÝ, Miloš. *História alchymie na Slovensku*. Bratislava: Balneotherma, 2010, 177 s. ISBN 9788097015633; JESENSKÝ, Miloš. *Dějiny alchymie v Českých zemích, v Polsku a na Slovensku*. Bratislava: CAD Press, 2016, 440 s. ISBN 97880888969679.
- 4 MAJTÁN, Milan. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda, 1996, 191 s. ISBN 8022404802.

Jedinečnosť dokumentu znásobuje jazyk, v ktorom je zapísaný („slovakizovaná čeština“)⁵ a uvádzanie takmer výlučne slovensky znejúcich toponým, ktoré často prežili až do súčasnosti. Tieto pomenovania patria medzi najstaršie doložené v geografickom priestore severného Slovenska. S postupným nárastom vedeckého bádania v tomto priestore, predovšetkým zásluhou prírodovedcov, ktorí sem prichádzali zo zahraničia od 18. storočia, sa v písaných prácach „slovensky znejúce“ toponymá postupne strácajú a sú nahrádzané latinsky, nemecky a maďarsky znejúcimi ekvivalentmi písania.

Rozbor „slovensky“ znejúcich geoným severného Slovenska v spise *Alchidemia magistri Friderici z roku 1573*

Z obsahovej stránky diela je zrejmé, že autor použil pri jeho tvorbe odpisy starších prác z päťdesiatych až sedemdesiatych rokov 16. storočia. Toto konštatovanie ale vôbec neznižuje fakt, že veľmi dobre poznal krajinu severného Slovenska. Preto bol Joannes Sobieslavenis s veľkou pravdepodobnosťou vzdelaný človek, ktorý cestoval po krajine severného Slovenska, s cieľom získavania rôznych surovín pre svoje alchymistické pokusy. Mohlo ísť aj o mnícha, pretože vo svojom diele viackrát spomína vtedajšie kláštory – Červený Kláštor (*Klášter*)⁶ či Kláštorisko (*Klášter*)⁷, ako všeobecné orientačné body, kde predovšetkým Červený Kláštor môžeme vnímať ako geografické centrum celej oblasti. Autor mohol pôsobiť aj ako vzdelanec vo vtedajšom Kežmarku,⁸ pretože toto mestečko bolo evidentným východiskovým bodom jeho ciest. Ak opisy svojho putovania začína aj v iných mestách či lokalitách sú geograficky vzťahované práve k polohe Kežmarku, formuláciou textu v tvaroch „povyše“, „za“, „ptej se“, „od“ a podobne.

- 5 Pod pojmom slovakizovaná čeština sa rozumie variant kultúrnej češtiny na Slovensku s prvkami domáceho slovenského jazyka, ktorý bol prvýkrát použitý v *Žilinskej knihe* v roku 1451, jej normalizovaný variant sa začal formovať v 17. storočí. Bližšie pozri: KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 38. ISBN 9788081280061.
- 6 Červený Kláštor (*Clastrum Rubrum*) je niekdajší kartuziánsky a neskôr kamaldulský kláštor pri Spišskej Starej Vsi v niekdajšej Spišskej župe. Historické pramene naznačujú možnosť existencie kláštora (*Monasturbel*) na mieste už v 11. storočí. Dnešný kláštor založil magister Kokoš z rodu Berzeviczyovcov, ktorý bol za usmrtenie Fridricha, syna Arnolda z rodu Gorgeyovcov v roku 1307 odsúdený k založeniu šiestich kláštorov. S týmto romantickým miestom na brehu Dunajca neodmysliteľne súvisí dodnes živá tradícia o mníchovi Cypriánovi, ktorý údajne vzlietol z vrcholu blízkeho skalného masívu Tri koruny (*Montis Coronae*).
- 7 Zvyšky jeho areálu sa rozprestierajú na rozsiahlej plošine uprostred horského terénu Slovenského raja. Kláštor vznikol na mieste starších refúgií nazývaných *Lapis Refugii* (Skala útočiska) v roku 1299. Kláštor Kláštorisko bol vystavaný potom, ako spišskí Sasi darovali toto miesto kartuziánom.
- 8 Kežmarok získal mestské výsady už v roku 1269 a v roku 1380 sa stal slobodným kráľovským mestom. V 15. storočí už bol významným obchodným, kultúrnym a vzdelanostným centrom.

Pri opise miestnych zdrojov prírodnín pre alchymistické pokusy vychádza Joannes Sobieslaviensis z ešte starších textov datovaných do obdobia päťdesiatych až sedemdesiatych rokov 16. storočia, ktoré zaznamenali banskí prospektori kutajúci zlato a ďalšie vzácne kovy v tomto geografickom priestore. Autor opisuje aj okolitú krajinu a terénne orientačné body nielen všeobecne, ale často uvádza aj konkrétne lokálne geonymá, podľa ktorých je možné ešte aj dnes identifikovať predmetné lokality. Prínos diela spočíva v tom, že na pomenovanie geografických fenoménov používa zväčša „slovenské“ ekvivalenty a len výnimočne cudzojazyčné, nemecké či latinské.

Najviac informácií o lokálnom miestopise a tvare geoným sa dozvedáme z priestoru Vysokých Tatier, Belianskych Tatier, Liptova, Pienin, z pohorí Spiša, Nízkych Tatier, Malej Fatry, ale parciálne aj z územia Poľska z Babej a Barnej Góry (Hory). Z hľadiska historickej hodnoty ide o jedny z najstarších písomne zachovaných terénnych názvov a pomenovaní pohorí – oroným či hydroným týkajúcich sa tohto geografického priestoru. V texte je možné identifikovať a lokalizovať niekoľko oroným vyššie spomenutých hlavných pohorí severnej časti karpatského oblúka. Tvorca používa pre opisované časti pohorí v severnej časti súčasného Slovenska súhrnné pomenovanie v tvare pohoria karpatské („...*ad montes Carpaticos...*“).⁹ Vysoké Tatry sú na niekoľkých miestach označované ako „Tatry“.¹⁰ Ide o staré oronymum, ktoré sa v písomných prameňoch objavuje v rôznych tvaroch od 10. storočia.¹¹ Napríklad v *Kosmovej kronike českej (Chronica Boemorum)* zo začiatku 11. storočia sa objavuje názov, ktorý ich aj bližšie lokalizuje v tvare „... *k horám za Krakovom, ktoré sa volajú Tritri...*“ („... *ad montes, qui sunt ultra Krakov nomine Tritri...*“).¹²

Osobitné pomenovanie nachádzame v spise aj pre Nízke Tatry, keď lokality ležiace na ich severných svahoch a na ich severnom predhorí označuje ako lokality „*v liptovskom vidieku*“.¹³ Táto časť pohoria bola ešte aj na konci 18. storočia označovaná ako pohoria Liptovskej župy.¹⁴ Samotné pomenovanie Nízke Tatry (resp. Nižnie Tatry) sa prvýkrát objavilo až v druhej polovici 19. storočia.¹⁵

9 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.109.

10 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.121.

11 BAUKO, János. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, 2017, s. 154-172.

12 *Cosmas Boemorum, Pragensis ecclesie decanus, Capitulum tricesimum tertium*. BRETHOLZ, Bertold. Kritická edice Kosmovy kroniky z roku 1923. Dostupné on-line: http://digit.nkp.cz/projekty/VZ-2004_2010/2007/Prilohy/StructuredText/Kosmas_pozn.xml [cit. 2019-02-10].

13 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.120.

14 FERBER, Johan, Jacob. *Physikalisch – Metallurgische Abhandlung über die Gebirge und Bergwerke in Ungarn*. Berlin und Stettin: Friedr. Nicolai, 1780, s. 228.

15 STUR, Dionysius, Rudolf, Josef. Geologische Übersichtsaufnahme des Wassergebietes

Ostatné pohoria nenesú vlastné pomenovanie a ich lokalizácia je možná len na základe všeobecného miestopisu a na dané obdobie veľmi podrobných opisov jednotlivých lokalít. Konkrétne pomenovanie z pohorí má ešte Babia Hora (v súčasnosti Poľsko) v latinskom jazyku v tvare *Mons Baba*.¹⁶

Historické geonymá Vysokých Tatier

Najširšiu skupinu tvoria hydronymá pomenúvajúce vodné toky (v analogickom význame ich môžeme vzťahovať aj na pomenovanie dolín), ale aj prirodzené jazerá v Tatrách. K nim pristupuje aj množstvo lokálnych oroným. Táto sieť geografických názvov nám umožňuje presne zrekonštruovať poznanie krajiny na prelome stredoveku a novoveku vo východnej časti Vysokých Tatier. Zostavovateľ spisu takmer o polstoročie predstihol datovanie doposiaľ známeho opisu „krajiny“ v doline Bielej vody, ktorý je súčasťou správy o prvom výstupe na jeden z vrcholov Vysokých Tatier v závere doliny Zeleného plesa. S veľkou pravdepodobnosťou išlo o zdolanie Kežmarského štítu, ktorého sa zúčastnil v roku 1615 Dávid Fröhlich pôsobiaci v tom čase v Kežmarku.¹⁷

Joannes Sobieslavensis v roku 1573 opísal v štyroch paragrafoch (označovaných v texte ako *Jiný spis*), ktoré prebral zo starších prác z roku 1562, 1566 a dvoch z roku 1567, dolinu Kežmarskej Bielej Vody („*Biela voda*“, „*Bila voda*“, „*Bílí potok*“).¹⁸ Napriek tomu, že ide o prevzaté staršie opisy od viacerých autorov pochádzajúcich z viacerých krajín, všetky používajú takmer zhodnú a priestorovo presnú toponýmiu. Z textov je zrejmé, že do nich vzhľadom k ich štylistike a forme písania s určitosťou zasiahol aj autor, keď do textu vložil vlastné poznatky o regióne, krajine a toponýmie.

Opisy ciest za prírodninami do Vysokých Tatier sa podľa všetkých štyroch opisov začínali v Kežmarku, odkiaľ sa priamo postupovalo dolinou Bielej vody alebo sa zachádzalo aj do Spišskej Belej (*Biela*)¹⁹ a odtiaľ sa putovalo nahor južným úpäťm Tatier na sever. Pokračovalo sa dolinou Kežmarskej Bielej vody až k vrchu „*Štysl*“,²⁰ v súčasnosti ide o kótu nazývanú Stežky (1529 m n. m.) na ľavej strane doliny približne 2,3 km severozápadne od Kežmarských Žľabov. Trasa ďalej stúpala až do lokality nazývanej „*Kompašacht*“,²¹ kde sa na pastvinách pásli kone zo Spišskej Belej. Toto pomenovanie môžeme odvodiť od ne-

---

der Waag und Neutra. In *Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt*, 11 Band, I. Heft, 1860, s. 35, 128, 135.

16 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.116.

17 FRÖHLICH, Dávid. *Medulla Geographiae practicae*. Bartphae, 1639, 456 s.

18 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.105.

19 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.110.

20 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.105.

21 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.110.

presne zaznamenaného nemeckého pomenovania *Kupferschächte*, čiže medené šachty – bane. Ďalším vývojom názvoslovia sa pretvorilo na „slovensky“ znejúci ekvivalent Medŕodoly (Predné a Zadné), ktoré pomenúvajú dolinu ústiacu do doliny Kežmarskej Bielej vody v tomto priestore. Odtiaľ sa pokračovalo do okolia Bieleho plesa („*Bílé jazero*“).²² V jeho bezprostrednom okolí sa nachádzali staré banské diela. V mieste, kde horský potok vytekal z jazera bola otvorená stará štôlna na zlato („*diera v skale*“).²³

Ďalšia cesta za prírodninami pokračovala dolinou Zeleného plesa a prichádzala do lokality, ktorú tvorca spisu nazýva „*červená borová hora*“,²⁴ respektíve v inej časti „*potok červený*“.²⁵ Túto lokalitu by sme pravdepodobne mohli hľadať v závere Zelenej doliny, niekde v priestore Červenej doliny či Červeného plesa, keďže pútnik prichádzajúci na lokalitu mal mohutný skalný masív po pravej strane, ako sa to zhoduje v tejto identifikácii. Trasa ďalej prudko stúpala vysoko do hôr, prechádzala „*medzi horami*“²⁶ (t. j. sedlom) na druhú stranu hlavného hrebeňa Vysokých Tatier k nemenovanému plesu, ktoré bolo tretie od cieľového „*poľského jazera*“.²⁷

Na základe poznania geografickej situácie vieme, že tento nebezpečný úzky skalný chodník s najväčšou pravdepodobnosťou prechádzal cez Kolové sedlo (2097 m n. m.)²⁸ do Kolovej doliny, v závere ktorej sa nachádza Kolové pleso. Práve Kolové pleso je tretie v poradí smerom na západ od popisovaného cieľového „*poľského jazera*“,²⁹ ktorým je Žabie Javorové pleso. Toto bolo v polovici 16. storočia nazývané „*Žabi jazero*“ či „*Žiabi jazero*“ a po nemecky *Krötenschlecht* (Ropušie).³⁰ Chodník cez hlavný skalný hrebeň Vysokých Tatier bol vo všetkých prípadoch popisovaný ako veľmi nebezpečný a bez sprievodcu nepriechodný: „...*najdeš skalnú cestu nebezpečnú choditi, kedy jest vítr... i trefíš na chodník, kady polnici chodia. A potom prídeš k skale jednej vysokej, jest jako stena, i obrát' se k půlnoci i uhlídáš chodník, tak se obrát' i uhlídáš to Žabi jazero...*“³¹

Podľa opisov sa pri Žabom Javorovom plese mala nachádzať banská lokalita označená baníckymi znakmi vysekanými do skaly v tvare „... *dva čakany, mla-*

22 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.105.

23 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.106.

24 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.110.

25 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.116.

26 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.110.

27 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.110.

28 Cez Kolové sedlo (2097 m n. m.) prechádza značený turistický chodník aj v súčasnosti.

29 Pokiaľ by pútnik pokračoval na západ k cieľovému Žabiemu Javorovému plesu, prechádzal by ešte popri Čiernom Javorovom plese a Malom Žabom Javorovom plese.

30 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.114.

31 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.107.

*tec a perkajzin*³² a ruka...“³³ ktorá ukazovala smerom na ústie štôlne. Nachádzala sa tam jedna otvorená štôlnička vo vysokej skale „... i vležíš do tej diry štolny po ruku a po nohách...“³⁴ Na lokalite sa mali vyskytovať ešte dve ďalšie uzavreté štôlne.

Historické geonýmá pohorí severného Slovenska a priľahlej poľskej oblasti

V spise je pomerne podrobne a priestorovo geograficky presne spracované aj územie horného Považia, pozdĺž rieky Váh („*Vách*“),³⁵ vrátane Liptova, severných svahov Nízkyh Tatier a Malej Fatry pri Varíne. Opísaná je línia cesty popod Tatry cez Šrbu, Východnú, Važec, Svätý Peter, Svätý Mikuláš, Lipovec, Vrútky až ku hradu Strečno.³⁶

Detailnejšie je opísaná obec Lipovec na úpätí Malej Fatry na pravostrannej terase Váhu.³⁷ Nad obcou sa podľa opisu nachádzal vysoký vrch, na ktorý viedol úzky chodník, ktorý poznali všetci miestni obyvatelia. Spomínaný „*vysoký vrch*“ nie je možné identifikovať, mohla to byť ktorákoľvek kóta južného predhoria Malofatranského Kriváňa (1670 m n. m.). Pri opise horného Považia sa autor podrobnejšie venuje aj jednej lokalite na severných svahoch Nízkyh Tatier, ležiacej už na vyššie spomínanom liptovskom vidieku. Ide o lokalizáciu „*jednej vsi, jméno jí Dúbravka*“³⁸ ktorú môžeme stotožniť s obcou Dúbrava.³⁹ Toto stotožnenie potvrdzuje popisovaný vrch „*Mošnička*“⁴⁰ porastený smrekovým lesom, ktorý ležal v blízkosti obce. Na začiatku severného predhoria Nízkyh Tatier, juhovýchodne od obce sa nachádza nevýrazný vrch, ktorý aj v súčasnosti miestni obyvatelia nazývajú Mošnička. Juhovýchodne od Dúbravy sa nachádza aj rozsiahla dolina Mošnica, ktorá vystupuje až na severné rássochy hlavného hrebeňa Nízkyh Tatier.

V nadväznosti na popis Vysokých Tatier a horného Považia (či už pri ceste vychádzame z Červeného kláštora, alebo Kežmarku) zhodnotíme geografický priestor južného Spiša a severného Gemera. Tu zostavovateľ spisu spomína obec

32 Z nem. *Bergeisen*, teda banské kladivo.

33 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.111.

34 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.108.

35 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.125.

36 Lokality sú v texte písané rovnakou formou.

37 Lipovec sa pod názvom *Lippouch* prvýkrát spomína v listinnej v roku 1397.

38 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.120.

39 Dúbrava má zachovanú prvú písomnú zmienku v listinnej z roku 1372 a v listinnej z roku 1454 sa nazýva *Dubraua Superior et Inferior*.

40 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.120-121.

Kravany⁴¹ („do Kravan“, „od Kravian“),⁴² kde sa mal údajne nachádzať vrch a potok „Holica“.⁴³ Toto toponymum sa nám nepodarilo spoľahlivo identifikovať. Jednu z možností by mohla predstavovať kóta Holý vrch (1077 m n. m.) ležiaca 9,4 km juhozápadne od obce. Potom trasa pokračuje do obce Kubachy („...do Kubach“, *dd Kubach...*“),⁴⁴ čo bol pôvodný názov Spišskej Bystrej, ďalej na východ do Hranovnice, odkiaľ pútnik pokračoval na juh, ku kartuziánskemu kláštoru na Kláštorsku. Podľa opisu už išlo o ťažkú cestu naprieč Slovenským rajom „... od Hranovnice jest hámor v poli. Pak proti tomu hámru jest chodník k vrchu na pravú ruku... Prida do Hrabušic, doptaj se na uhlare Jakuba, jeho otcí jméno Štefan, on vám pokáže... Drž se tím chodníkem, všeko k sobie trefiš na znaky tri vruby několikrát, až vyndeš a uhlídáš kříž vykresaný. Predce se drž k sobie, až přideš k klášteru... od chodníka s konmi na pravú stranu do doliny... tím chodníkom, co chodí do Dopšennej...“ Práve okolo kláštora sa nachádzalo niekoľko lokalít, kde bolo možné získať prírodniny, ktoré boli cieľom popisovaných ciest.

Ako sme uviedli na začiatku analýzy, dôležitú úlohu v geografickej orientácii spisu zohrával kláštor v Červenom Kláštore. Pri opise rozsiahlejšieho územia severného Slovenska (severnej časti Horného Uhorska) jednotlivé cesty smerujú alebo vychádzajú práve z tohto kláštora. Z uvedeného dôvodu sa v spise mnohokrát spomínajú najvýznamnejšie morfológické (orientačné) prvky jeho okolia a celých Pienin – Tri koruny („u Tri turin“). Z hľadiska montanistiky je v spise zaznamenaná aj existencia štôlní v ich okolí „... trech štôlní u Tri turin, ale nižie tého kláštora sú tri studne... jest studni zelený písek“.⁴⁵ Podrobne je zaznamenaná aj cesta do Krempách (Krumpachy) na severnom Spiši, v súčasnosti v Poľsku. Na základe podrobného opisu trasy je zrejmé, že cestujúci cestovali z Červeného Kláštora na pltiach po Dunajci „...potem od Kláštora přideš mezi zámky dva. Jednému jméno Nedzeze a druhému jméno Šorštein“.⁴⁶ Ďalej pokračovali do Starej Lubovne⁴⁷ („...k Libovni mestečku...“),⁴⁸ kde sa otočili na sever do Piwnicznej („...k Piwnicznej...“),⁴⁹ už v dnešnom Poľsku. V doline pri Piwnicznej

41 Kravany ležia na hornom toku Hornádu v blízkosti Popradu. Prvýkrát sa písomne spomínajú v roku 1317 ako *villa Michaelis* a v roku 1398 ako *Cravan*.

42 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.128.

43 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.121.

44 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.128.

45 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.118-119.

46 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.103.

47 Stará Lubovňa, mestečko niekdajšej Spišskej župy s Lubovnianskym hradom. Obec vznikla koncom 13. storočia na základe zákupného práva a prvýkrát sa spomína v roku 1292 pod názvom *Libenow*.

48 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.103.

49 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.103.

bol prícestný hostinec a od neho už pútnici pokračovali do Krempách, kde ich cieľom bol opäť zber prírodnín.

S podobným zámerom boli cesty z Červeného Kláštora podnikané aj do Čiernej hory v Šariši. Joannes Sobieslavensis opisuje starú cestu vedúcu k Polome⁵⁰ a jedľový les západne nad dedinou na svahoch Čiernej hory. Práve v tomto lese bol ďalší zdroj prírodnín. Opis je nasledovný „...*dolu jíti tú starú cestú, jest Poloma po levej ruce. Jdiž pres tu Polomu, až prídeš do Čiernej hory. Hned z tej Polomy do ní vyndeš nedaleko i prídeš ku dvěma jedlom, sú stiate krížem...*“⁵¹

Pisateľ nám sprostredkuje aj prehľad trasy z Oravy severom Tatier do Červeného Kláštora, s uvedením množstva „slovensky“ znejúcich toponým. Uvádzané sú v nasledovnom zápise „...*ptej se k Oravskému zámku, potem k Tvrdošínu, od Tvrdošina k Trstenej, od Trstenej pres hory na Dunajec k Mentušovi Šoltysovi, potom od Mentuša skrz Borovú horu pod Tatry...*“⁵²

Z geografického priestoru ležiaceho severne od Slovenska je v spise uvedených niekoľko zaujímavých geografických mien, napr. Nowy Targ („*Nový Trh*“) či mestečko na poľskej strane Babej hory („*Mons Baba*“),⁵³ Rajca („*Rajca*“),⁵⁴ kde sa severozápadne od neho spomína vrch „*Kamešnice*“⁵⁵ na predhorí Baranej Góry. V súčasnosti sa v tomto priestore nachádza obec Kamesznica.

Záver

Vo finále tejto analýzy možno konštatovať, že Joannes Sobieslavensis, autor *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta* z roku 1573, používa pri opisoch banských, respektíve mineralogických lokalít v hornatej oblasti severného Slovenska korektné geografické názvy korešpondujúce s dnešnými pomenovaniami. Z hľadiska autenticity ich znenia ide nielen o cenné zachytenie dobových tvarov geoným (s dôrazom na oronymá, hydronymá a ojkonymá), ale aj o dôkazy dobrého oboznámenia autora s terénom skúmanej oblasti, ktoré tak nadobúda charakter priameho, relevantného svedectva.

Analyzované rukopisné dielo Joannesa Sobieslavensisa *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta* z roku 1573 zároveň z hľadiska historicko-geografickej toponymie po obsahovej i rozsahovej stránke výrazne predstihuje prácu rozoberajúcu „geografiu“ Slovenska, ktorá je o štyri roky mladšia. Roku 1577 vyšlo v Augsburgu dielo bardejovského rodáka Juraja Heinischa *Prehľad starej a novej geografie (Epitome geographiae et novae)*.⁵⁶ Práca, ktorá je pravdepod-

50 Sídlo sa prvýkrát spomína v listinách roku 1330 ako *Polom*.

51 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.124.

52 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.123

53 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.116.

54 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.99.

55 *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta*, f.99.

56 HEINISCH, Juraj. *Epitome geographiae et novae Et Pomponius Mela De Situ Orbis*. Augs-

dobne najstaršou publikovanou geografickou príručkou z nášho územia, prináša súhrnné teoretické poznatky z oblasti hvezdárskeho a fyzického zemepisu od antických geografov a je doplnená o krátky text týkajúci sa geografie Slovenska.⁵⁷ Stať týkajúca sa územia Slovenska je spracovaná na strane 104 a prináša dobovú geografickú toponýmiu, avšak spísanú latinskou formou. Uvedené sú však iba vybrané základné názvy zo severnej časti dnešného Slovenska, a to pohorí, žúp či miest v geografickej postupnosti od západu na východ.

Z hľadiska výskumu historickej (stredovekej) toponymie Slovenska, či presnejšie jeho centrálnej časti, je dôležitý aj rozsiahly dokument z prvej polovice 16. storočia, ktorý sa zachoval z obhliadky baní v stredoslovenských banských mestách. Originál viac ako stostránkovej správy z roku 1535, uložený v Österreichisches Staatsarchiv vo Viedni,⁵⁸ uvádza množstvo toponým v súvislosti s lokalizáciou baní v Nízkych Tatrách, v Starohorských, Kremnických a Štiavnických vrchoch, ako aj v severozápadnej časti Slovenského rudohoria. Tieto toponymá sú však zväčša uvádzané v nemeckej a latinskej forme, respektíve v značne skomolenej a nepresnej „slovenskej“ forme. Spis v plnom rozsahu využil Antal Péch vo svojej práci o historickom baníctve Uhorska z roku 1884.⁵⁹ V súvislosti s výskumom najstarších toponým Slovenska je okrem lokálnych listín (metačných, majetkovo-právnych) dôležitý aj rozsiahly dokument z oblasti Horehronia a priľahlých pohorí Nízkych Tatier a Slovenského rudohoria, ktorý bol spísaný v roku 1563 ako úvodná správa pre Maximiliánov lesný poriadok.⁶⁰ V správe je uvedených množstvo historických (lokálnych) toponým, ktoré sú však písané zväčša v nemeckej (často archaickej) forme, čo výrazne sťažuje ich identifikáciu v teréne.

---

burg: Excudebat Michaël Manger, 1577, 235 s.

57 TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava: Osveta, 1979, s. 45.

58 Österreichisches Staatsarchiv, sign. FHKA AHK HF Ungarn VUG 2, fol. 114/229.

59 PÉCH, Antal. *Alsó-magyarország bányaművelésének története. I. kötet*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia II. és III. osztályának kiadványa, 1884, 502 s.

60 Vydania Maximiliánovho lesného poriadku (*Constitutio Maximiliana*) od roku 1565: *Wald beschreibung vnd Ordnung der Wald vngehültz so zu dem Khupfferperckhwerch vnnd handl im Newensoll bißheer gebraucht vnd noch khünffiglich gebraucht werden mügen im tausent fünffhundert vnnd im Dreyvndsechtzigiste Jar auffgericht*. Gedruckt zu Wienn in Osterreich durch Michael Zimmerman in S. Annen Hof, 1565, nemecký text; *CONSTITVTIO Maximiliani II. Romanorum Imperatoris, ac Hungariæ, Bohemiæq, Regis &c. iuxta quam Syluæ, Nemora, & Saltus Ciuitatum Regni Hungariæ Montanarum, ac ditionis Iurisdictionisq, adnexæ porrò cædi, foueri, propagariq, debeant*. Anno MDLXV, Vienna; latinský text, nemecký originál preložil do latinčiny v roku 1565 účastník obhliadky Pavol Rubigal; LEMPE, Johann Friedrich (ed.). *Magazin für die Bergbaukunde*, VII. diel. Dresden, 1790, s. 105-156; nemecký text. SCHMIDT, Franz, Anton (ed.). *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, 2. zv. (1565–1578)*. Wien, 1834, s. 84-134; latinský text. TAGÁNYI, Károly (ed.). *Magyar erdészeti oklevéltár; I. zv. (1015–1742)*. Budapest, 1896, s. 96-168; latinský text. MADLEN, Ján. *Constitutio Maximiliana*. In *Sborník prác Lesníckeho a drevárskeho múzea v Antone*. Martin: Osveta, 1962, s. 13-15 (slovenský preklad).

Pre štúdium historických toponým na prelome stredoveku a novoveku, teda v 16. storočí sú zaujímavé aj historické rukopisné mapy. Tieto mapové diela si však vzhľadom k svojmu obsahu a kartografickému spracovaniu vyžadujú presnú kritickú historickú analýzu. Na mapách sú geonymá uvádzané latinskou a nemeckou formou. Známe sú napríklad *Lazarova mapa Uhorska* z roku 1513,⁶¹ *Laziova mapa Uhorska* z roku 1556,⁶² mapa Uhorska od Matthiasa Zündta z roku 1567,⁶³ *Orteliova mapa Uhorska* z roku 1579,⁶⁴ *Mercatorova mapa Uhorska*, ktorá vyšla tlačou okolo roku 1585,⁶⁵ či mapa časti Uhorska od Leva Hulsia z roku 1595.⁶⁶

V závere môžeme (aj napriek jedinečnosti spomenutých vybraných historických dokumentov) konštatovať, že tieto nedosahujú významnosť spisu Joannesa Sobieslavensisa *Alchidemia magistri Friderici ae de ferrea porta* z hľadiska výskumu historických toponým a historicko-geografického poznania krajiny v 16. storočí.

MVDr. Miloš Jesenský, PhD.
Národné osvetové centrum
Nám. SNP 12, 812 34 Bratislava 1
e-mail: milos.jesensky@nocka.sk

doc. PaedDr. Pavel Hronček, PhD.
Technická univerzita v Košiciach
Fakulta baníctva, ekológie, riadenia a geotechnológií
Ústav zemských zdrojov
Oddelenie geo a montánneho turizmu
Boženy Nemcovej 32, 042 00 Košice
e-mail: phroncek@gmail.com

---

61 Dostupná on-line: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2d/Tabula_hungariae.jpg. [cit. 2019-02-10].

62 Moravsko zemská knihovna v Brně (ďalej MZKB), Mollova mapová sbírka, Horní a Dolní Uhry, sign. Moll-0003.181. Dostupné on-line: <https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/185/2619316383/>. [cit. 2019-02-10].

63 Dostupné on-line: <https://www.wdl.org/en/item/6761/view/1/1/>. [cit. 2019-02-10].

64 Dostupné on-line: <https://www.sanderusmaps.com/en/our-catalogue/detail/165922/old-antique-map-of-hungary-by-a-ortelius>. [cit. 2019-02-10].

65 Mapa je dostupná on-line: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/41670/hungaria-mercator>. [cit. 2019-02-10].

66 MZKB, Mollova mapová zbirka, Horní a Dolní Uhry, sig. Moll-0003.205. Mapa je dostupná on-line: <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/245/2619316426/>. [cit. 2019-02-10].